УДК 94(477) “1917–1921”+929Суровцева

Ігор Кривошея

Людмила Якименко

Участь Надії Суровцової в Українській національно-демократичній революції (1917 – 1921 рр.)

У пропонованій статті на основі першоджерел – мемуарної літератури й архівних матеріалів, а також наукових напрацювань низки вітчизняних і зарубіжних дослідників відтворено події в житті громадської активістки, політичної діячки, науковця й письменниці Надії Суровцової на тлі розгортання визвольних змагань українського народу в період Національно-демократичної революції 1917 – 1921 рр. Крім того, особливу увагу приділено громадсько-політичній діяльності Надії Суровцової і її участі в цих подіях під час перебування в Петрограді, Києві та Умані.

Ключові слова: Надія Суровцова, Українська національно-демократична революція (1917 – 1921), Центральна Рада, Директорія, Гетьманат Павла Скоропадського.

Надія Суровцова (1896 – 1985) належить до знакових постатей на різних відтинках української історії: її дитинство і юність пов’язані з дореволюційним життям провінційної Умані й бурхливими подіями першої російської буржуазної революції (1905 – 1907), її молодість – із Першою світовою війною (1914 – 1918) і Національно-демократичною революцією (1917 – 1921), свідоме життя й активна громадсько-політична, літературна, журналістська й наукова діяльність – із закордонним існуванням української еміграції в Австрії й творчою богемою столичного Харкова (1918 –1927), із періодом сталінських репресій у радянській Україні й заґратним буттям свідомого українства в північних таборах і спецпоселеннях (1927 – 1957). Після тридцятирічного ув’язнення в 1957 р. Надія Суровцова повернулася в Україну в Умань – спочатку амністована, а потім і повністю реабілітована за відсутністю складу злочину (її звинувачували в польсько-німецькому шпигунстві. – Л.Я., І.К.), однак доживала вона віку під пильним оком спецслужб, що інкримінували жінці усілякі злочини й отруювали останні

хвилини життя, адже боротьба з інакомисленням, із дисидентством у СРСР у 1970-х рр. якраз набирала обертів. Однак ніякі заборони друкуватися, займатися науковою роботою, спілкуватися з друзями й колегами не витравили гуманізму й оптимізму, що стали гаслами життя й боротьби цієї унікальної особистості. У пам'яті всіх, хто її знав, а з проголошенням незалежності України – й у свідомості багатьох наших співвітчизників Надія Суровцова, талановита письменниця, журналістка, громадська діячка, дипломат, історик, краєзнавець, залишилася символом мудрості, витривалості, мужності й жіночої чарівності.

Її біографія, наукова діяльність, творча спадщина ставали об'єктом дослідження науковців із різних галузей знань – істориків, літературознавців, краєзнавців, серед котрих варто назвати Я. Дашкевича [1], Ю. Дойкова [2 – 4], Р. Корогодського [5], М. Коцюбинську [6], І. Кривошею [7; 18],О. Ототюка [8 – 9], Л. Падун-Лук'янову [10], П. Синицького [11 – 13], Ю. Хорунжого [15], О. Шевченко [16 – 17] та ін. Низка наукових напрацювань (більше двох десятків праць) була написана Л. Якименко, серед котрих захищена кандидатська дисертація «Надія Суровцова: доля, художньо-документальна творчість, критична рецепція» і монографія «Надія Суровцова: життя та творчість» [18].

Разом із тим участь Надії Суровцової в подіях Української національно-визвольної революції (1917 – 1921) не висвітлена належним чином у перелічених роботах, а тому вимагає ґрунтовного й усестороннього дослідження, чому й присвячено нашу статтю.

Після закінчення уманської гімназії Надія Суровцова вступила на історичний і юридичний факультети Вищих жіночих бестужевських курсів (1913) у Петербурзі, де й продовжувалася навчатися в 1917 р. У березні 1917 р. наближалися Шевченківські дні, коли в Казанському соборі служили панахиду в день роковин Кобзаря. Українська громада, а особливо молодь відвідувала богослужіння не стільки з побожності – Надія Віталіївна навіть називала себе та своїх побратимів «безбожниками» [14, с. 61], – скільки

вважала свою присутність на такому заході декларацією політичних поглядів і громадянської позиції. Та згодом стало відомо, що в місті заворушення й служити панахиду заборонено. Революційні події в столиці Російської імперії, а згодом й України набирали обертів.

Студентство об'єднувалося в революційні комітети, дівчата ходили на пункти, де годували повстанців. Українська громада обрала Є. Нероновича своїм представником у Раду солдатських і робітничих депутатів. Надія виконувала роль кур'єра: так як водії трамваїв страйкували, дівчині доводилося пішки бігати по всьому місту, розносячи записки та вказівки Є. Нероновича. Не раз вона була за мить від смерті, але у відповідь небезпеці лише сміялася: «По дорозі біля церкви я спинилася і побачила, що з дзвіниці хтось націлюється в мене. А було так радісно, весело, що я стояла, зухвало дивлячись на стрільця, і сміялася. Він вистрелив і не влучив» [14, с. 63], – пригадує в книзі «Спогади» Надія Віталіївна. Чи то доля, чи то провидіння берегли юну революціонерку від смерті, але не вберегли її друзів.

Якось Н. Суровцова разом із Є. Нероновичем зайшли відвідати студентку Тоню Гладунівну. Та жартома сказала, що вміє ворожити й віщувати долю на картах. Євген зацікавився, і дівчина розкинула колоду. Аж раптом вона запнулася на півслові й відмовилася далі говорити, хоча Є. Неронович і наполягав. Коли ж він пішов, Тоня поділилася з Надією трагічним передбаченням: карти віщували юнакові швидку смерть. Рівно через рік Є. Неронович – воєнний нарком – потрапив у полон до вояків Центральної Ради. Старшина Шаповал вирішив «догодити» тодішньому військовому міністрові О. Ковалевському й вистрелив у спину Євгенові, навіть не підозрюючи про щиру приязнь і дружбу між Є. Нероновичем й О. Ковалевським, свідком котрої була Н. Суровцова. О. Ковалевський болісно переживав втрату побратима й шкодував за тим, що революція розкидала товаришів по різні сторони барикад.

Тим часом петроградська українська колонія вирішила провести маніфестацію – задекларувати своє ставлення до революційних подій. У

приміщенні клубу, що на певний час перетворився на революційний штаб, дівчата шили червоні та жовто-блакитні шовкові стяги, котрі повинні були майоріти біля Таврійського палацу. Серця молоді були вщент переповненні щастям і надією, що й для України почнеться нова доба, будуть зміни на краще. Саме тоді з Києва прийшло повідомлення про створення автономного тимчасового уряду на чолі з М. Грушевським. У березні 1917 р. Революційний комітет делегував Надію Суровцову в Україну. Дівчина повинна була запитати в очільника Центральної Ради, чи потрібні Батьківщині двісті студентів, які готові повернутися з далекого Петербурга. «Аякже, аякже, пане добродію, хай їдуть!» – такою була відповідь Чорномора, як поза очі називала М. Грушевського молодь.

І ця відповідь перегорнула петроградську сторінку життя Н. Суровцової. Вона не встигла скласти державних іспитів, натомість озброїлася брошурами, листівками, відозвами й рушила повітовим інструктором УЦР на Уманщину. Справа в тому, що навкруги Умані «лежали села, де ще взагалі не було відомо навіть про те, що царя вже нема. І нікому, ніяк було це оповістити. Не існувало радіо, не було в тих глухих місцях ні телефону, ні пошти» [14]. Молодь їхала по селах, била в дзвін, скликаючи на центральний майдан селян, й оголошувала про важливі зміни в житті держави. А далі – невміло, наївно, але з неймовірним запалом агітатори-провісники сповіщали про петроградські події, про створення Центральної Ради, лунали перші гасла «Інтернаціоналу». Усе сприймалося з захопленням, ухвалювалися резолюції, проводилися вибори до нових сільрад, відкривалися хати-читальні, медпункти.

Революційні зміни окреслили нові горизонти для політичної діяльності. Упродовж весни-літа в Умані виникло чимало партій та партійний організацій. Серед них «Уманський союз землевласників», «Уманський торгово-промисловий союз», «Союз домовласників», «Український політичний клуб», а в селах Уманського повіту – «Селянські ради». Стихійно

скликалися мітинги та зібрання, на яких лунали заклики, палкі промови про створення української школи й преси.

До Умані поверталися вже відомі на той час діячі революційного руху – О. Піонтковський та І. Кулик. Перший із них був делегатом І Всеукраїнського з'їзду Рад. Саме він разом з І. Урбайлісом очолив уманських більшовиків. Обоє вони загинули 5 січня 1918 р. на зборах Уманської Ради [7, с. 97]. Що стосується Ізраїля Юделевича Кулика (псевдонім – Іван Юліанович Кулик), знайомого Надії Суровцової ще з 1914 р. по роботі в «Уманському відділі Київського товариства охорони пам'ятників старовини й мистецтва», то він також активно агітував за більшовицькі ідеї. Після завершення революційних зрушень він був головою Спілки письменників України, редактором «Літературної газети», головою радіокомітету України. Життя його обірвалося в 1937 р. Про знайомство, дружбу, співпрацю з Іваном Куликом та про його роботу на етнографічній ниві Надія Віталіївна створила три чудові публіцистичні спогади-скалки «Кулик», «На провесні», «Дещо про Кулика як художника-етнографа».

У самій Умані в приміщенні нотаріальної контори, люб'язно наданій Захаром Івановичем Краковецьким, якого жандарми іронічно охрестили «гетьманом Правобережної України», у післяобідні години збиралися представники різних політичних сил і проводили агітацію серед міщан і військових.

Сама ж Н. Суровцова реальну політичну розстановку сил уявляла досить розпливчасто. Без належної політичної підготовки, без чіткої ідеологічної платформи нелегко було осмислити мінливі, суперечливі, подекуди здеформовані зблизька у своїх пропорціях кадри з реальності. Тому Н. Суровцова спочатку вважала себе безпартійною, хоча її промови були надзвичайно натхненними, щирими, одухотвореними. Говорила про землю, фабрики й владу, що мають належати народу.

У «Ноєвому ковчезі», як називала Надія Віталіївна контору З. Краковецького, вирувало життя: збігалася молодь із передмість, студенти,

політичні активісти, котрі вели пропаганду й агітацію серед населення. Молоді люди нарізали жовтих, блакитних і червоних стрічок, запрошували до контори перехожих, знайомили їх зі змістом політичних листівок і брошур, чіпляли трьохкольорову відзнаку й були від того горді й задоволені – кількість «революційно-свідомого» населення міста постійно збільшувалася завдяки діяльності «агітпункту».

Тим часом Н. Суровцова отримала наказ із Києва проводити роботу з українізації військових частин. І хоча дівчина взагалі була проти будь-якої війни й аж ніяк не бажала, аби українські частини гинули за «велику й неділиму», її шлях лежав до солдатських казарм. В ідеологічному плані Надіїними супротивниками були меншовики соціал-демократи, що прихильно ставилися до Тимчасового уряду й не сприймали нововведень Центральної Ради. Під час зустрічі з уманським воякам вона їм розповідала про військовий з'їзд, про гасла М. Грушевського, про бажання вийти з війни. У травні-червні 1917 р. в Умані відбулися два українські військові мітинги та збори в приміщенні місцевого театру. Під час голосування уманський полк проголосив себе українським. Так, на базі 14 запасного піхотного полку виник полк українського козацтва імені сотника Івана Гонти. Наприкінці листопада 1917 р. Центральна Рада надіслала до міста курінь (батальйон) полку імені Полуботка [7, с. 97].

Серед уманських соціалістів-революціонерів виразною постаттю був Олександр Ільченко, звичайний шкільний вчитель, що входив до УЦР від селянства Уманщини й виступив ініціатором створення уманської повітової «Селянської спілки». Головою спілки було обрано Богача, а заступником голови – двадцятиоднорічну Надію Суровцову. Саме тоді в газеті «Селянська правда» з'явилася одна з її перших статей – журналістський досвід став першим письменницьким досвідом талановитої дівчини.

Натомість кандидатами до Українських Установчих Зборів, які мали вирішити питання про державний статус України, були висунуті Г.І. Кухар, І.Ф. Ковбасюк, Г.І. Вуйко; повітовим комісаром УЦР призначено Костенка, а

його помічником – Віталія Суровцова, батька Надії, як представника «Української демократичної громади». П. Курінний, відомий уманський адвокат, громадський та кооперативний діяч, у щоденникових записах що охоплюють 1898 – 1917 рр. зі значними перервами, не оминає згадкою постаті В. Суровцова у зв'язку зі згаданими подіями. Так, 30 вересня 1917 р., субота: «Іду ввечері в Товариство. І займаюся. Тут збираються Члени Правління. Обговорюємо питання щодо обновлення Канцелярії, вирішили прийняти когось із досвідчених панночок. Приходять Голова продовольчого комітету Олександр Костянтинович Філіпповський і Помічник Повітового начальника міліції Віталій Петрович Суровцов, говорять про винайм для Продовольчого комітету приміщення інтернату й вимагають перегляду питання стосовно того, аби приміщення на третьому поверсі віддати під гімназію Сороколовій» [19, с. 120]. Ні батько, ні донька не могли стояти осторонь, коли вирішувалася доля Батьківщини, хоча мати, пройнята тривогою за близьких людей, із сумом та відчаєм все погрожувала невгамовній Надійці: «Не минути тобі Сибіру!».

У липні 1917 р. на площі перед військовим собором та школою-гімназією, де нещодавно навчалася Надійка, отець Макарій Крамаренко відслужив молебень, поблагословив вишикуване військо, а далі посеред майдану пролунали слова Першого Універсалу Центральної Ради: «Народе український…», – проголошені дівчиною в білій, ніби в нареченої, сукні. Тією провісницею нової ери в історії української державності була Надія Суровцова. Ці події справили на неї незабутнє враження: «Були після того ще Універсали, бували урочисті хвилі в моєму житті, але того дня я вже не забуду до смерті…» [14, с. 70].

Неймовірне фізичне та психічне напруження давалося взнаки. Дівчина погано спала, на самоті безперервно проголошувала розмови, навіть не помічаючи цього, почалися галюцинації. Ганна Іванівна наполягла на тому, аби донька звернулася до психіатра Лісовського. Той виніс вирок-діагноз: якщо Надія негайно ж не змінить оточення й рід занять, то їй загрожує

божевілля! Дівчину відвезли на хутір, де вона гуляла лісом, відпочивала під пильним материнським оком.

Надія ще певний час пробула в Умані, але батьки почали наполягати на тому, щоб вона все ж таки закінчила вищий навчальний заклад, якщо не в Петербурзі, то принаймні в Києві. Крім того, вони натякнули на фінансові витрати, пов'язані з навчанням доньки в столиці. Це дуже образило дівчину, і вона вирішила стати матеріально незалежною. Уже восени 1917 р. Надія подала документи на четвертий курс історичного та юридичного факультетів Київського університету й була зарахована на навчання.

Якось випадково дівчині пощастило зустріти петербурзького знайомого, батько котрого був директором Департаменту в справах біженців при Генеральному секретаріаті внутрішніх справ Українського автономного уряду. Надія влаштувалася на роботу в Департамент діловодом-друкаркою. Вона працювала під орудою В. Винниченка, О. Шульгина й К. Лоського, доводилося тісно контактувати з вихідцями з Галичини, із січовими стрільцями – братами Василем і Петром Дідушками, Іваном Смолою і Євгеном Коновальцем.

Згодом на базі Генерального секретаріату постав Секретаріат закордонних справ і кілька міністерств. Безпосереднього Надіїного начальника – К. Лоського О. Шульгин запросив на посаду міністра закордонних справ. К. Лоський, у свою чергу, запропонував Н. Суровцовій крісло начальника загального відділу Міністерства закордонних справ. Надія була горда з того, що опиналася біля самого джерела міжнародних справ, вона спілкувалася з дипломатами, налагоджувала взаємини з амбасадами різних країн. У роботі відділу їй допомагали колеги-галичани – О. Полюга-Шуберт, В. Оренчук та Ю. Гржимала-Маринович.

Жовтневий переворот у Петрограді сколихнув світову громадськість, грізним відлунням відбився на майбутті України, брутально втрутився і в життя Н. Суровцової. Більшовики оточили Київ, й уряд сподівався лише на допомогу польських військових сил, що перебували в столиці.

До міста приїхав В. Суровцов, адже Умань контролювали більшовицькі загони, і навіть було призначено винагороду тим, хто видасть представників самоврядування, пов'язаних із Центральною Радою. За таких умов Віталій Петрович був змушений втікати з міста й оселився в одному з київських готелів, а до доньки приходив обідати. Згодом він повернувся до Умані, а Надія тим часом перейшла на нелегальне становище. Вона роздобула собі паспорт, де говорилося, що тепер її ім'я «Тетяна», а свого «нового» прізвища Надія Віталіївна навіть не запам'ятала.

Тим часом представники Центральної Ради й ті, хто її підтримували, відступили до Житомира. Міністри втікали з Києва, перевдягнувшись у військові шинелі й озброївшись фальшивими документами. УЦР поступово втрачала авторитет серед населення, особливо це стосувалося селянства. Переймаючись проблемами відродження українства й пробудження національної свідомості, її очільники не спромоглися на своєчасне, а на той момент – нагальне розв'язання цілої низки соціально-економічних, військових і політичних проблем. Насамперед не було створено дієвого державного апарату, надійної армії, не проведено земельну реформу, і як наслідок – звуження соціальної бази й усебічна критика політичних опонентів.

Лише укладання Брестського мирного договору з країнами Троїстого союзу могло врятувати становище. До Бреста на сепаратні переговори виїхали представники українського уряду – Микола Левицький, Олесь Севрюк і Микола Любинський [14, с. 77]. В умовах Першої світової війни, у стані боротьби з більшовицькою Росією та внутрішнього протистояння між проросійськими елементами й націоналістичними всередині держави безпомічна Центральна Рада пішла на співпрацю з німецько-австрійськими окупаційними військами, що з'явилися в Україні згідно з Брестським мирним договором. Під їхнім тиском Бібіковським бульваром української столиці спочатку відступили чеські військові частини, що підтримували більшовиків,

а потім і вони самі. Цю приємну звістку приніс Н. Суровцовій Л. Полюга-Шуберт, а трохи згодом до столиці в'їхали й представники Центральної Ради.

На честь цього на майдані Богдана Хмельницького відбувся святковий парад, вишикувалося стрілецтво на чолі з Є. Коновальцем. Поступово усе поверталося на круги своя: запрацювали міністерства, до робити став О. Шульгин, повернулися на Терещенківську, 9 Н. Суровцова разом з іншими співробітниками зовнішнього відомства. Справ у них вистачало: потрібно було готувати посольства, приймати іноземних послів, налагоджувати міждержавні взаємини. Звичайно що першими до Києва прибули представники Центральних держав – Німеччини, Австрії, Болгарії, Голландії, натомість дипломати з країн Антанти швидко зникли.

У Міністерстві закордонних справ ішла напружена праця зі створення й відправлення амбасад, і якщо очолювали їх відомі українські діячі, то до їхнього складу потрапляли просто-таки неперевірені, а часто – і ненадійні люди. Досить критично відгукувалася Н. Суровцова й про свого безпосереднього начальника – Костянтина Лоського, називаючи його «персоною з Петербурга», «петербурзьким чиновником із певними малоросійськими симпатіями», котрий принагідно прибрався «в мантію громадського діяча» [14, с. 79]. Саме він і сповістив своїм підлеглим про проголошення Івана Скоропадського гетьманом.

Німецькі окупаційні власті, сприяючи здійсненню державного перевороту в Україні, сподівалися, що диктатура гетьмана стримуватиме більшовизацію українського суспільства й сприятиме ефективнішому вивезенню продовольства до Німеччини. Міцна державна влада потрібна була ще й для того, аби припинити анархію в селах, повернути поміщицькі угіддя, самовільно конфісковані селянами після проголошення ІІІ Універсалу Центральної Ради, де говорилося про відміну приватної власності на землю. Адже тільки великі земельні господарства могли забезпечити безперебійні поставки продуктів харчування на Захід.

На тлі цих подій до К. Лоського дійшла чутка про те, що десь засідають представники партій на чолі з М. Грушевським. Він попросив Н. Суровцову знайти когось з урядовців, щоб отримати чіткі вказівки щодо того, як себе поводити в цій ситуації й що планує робити Центральна Рада. Насамперед Надія поїхала до німецького посла Мумма попросити німця-вартового, який би охороняв її під час небезпечних поїздок містом. Разом із Н. Суровцовою на пошуки М. Грушевського вирушив й О. Полюга-Шуберт. Він добре володів німецькою мовою й слугував перекладачем для дівчини: Надія не хотіла, аби знали про те, що вона теж говорить німецькою.

Засідання представників партій дійсно відбувалося в приватному помешканні й на ньому головував В. Винниченко. Як виявилося, урядовці в ситуації практично не орієнтувалися й не могли дати К. Лоському чітких вказівок. Для якихось конкретних дій важливо було з'ясувати, на чиєму боці військо, генеральний штаб та полк Аркаса. Присутні вирішили, що протидіяти гетьману Скоропадському можна лише диктаторськими методами. Диктатуру запропонували Сидоренку, тодішньому міністру пошти й телеграфу, але останнє слово звичайно що залишалося за військовими. Н. Суровцова зустрілася з Аркасом, Є. Коновальцем, генералом Славінським. Ті запевнили, що вони на стороні Центральної Ради. Разом із тим стало відомо: уночі Сидоренка заарештували. Тоді було вирішено наділити необмеженими правами М. Грушевського, що переховувався на той час у Луцьких казармах під охороною січових стрільців. Є. Коновалець провів до нього Н. Суровцову, котра й виклала суть справи. На пропозицію партій М. Грушевський відповів категоричною відмовою: «Я? Голова парламенту – диктатуру?! Ніколи!» [18, с. 54].

І от настав гетьманський ранок … [14, с. 81]. Міністерство закордонних справ перейшло до рук Дмитра Івановича Дорошенка. Саме його, історика за освітою, соціаліста-федераліста – за партійною приналежністю, педагога за фахом, призначили міністром МЗС. На своїх попередніх посадах залишилися К. Лоський, Н. Суровцова та ще кілька чиновників. Н. Суровцовій доручили

дипломатичний департамент. Заступником міністра став колишній камергер царя Палтов. Досить значима фігура в тодішній політичній та дипломатичній сфері. Він, ніби ляльковод, керував діями Д. Дорошенка, хоча тому здавалося навпаки, що «Палтов допомагав йому в роботі і скромно стояв осторонь» [14, с. 82]. Сама Н. Суровцова досить критично ставилася до політики уряду П. Скоропадського. Саме тому, коли діловодство в міністерствах почали переводити на російську мову, вона взяла участь у страйку, очоленому С. Русовою. Це похитнуло її становище – і Надії запропонували «відпустку». Вона залишилася, але в стороні від справ, «обмежившись реферуванням газет, інтерв'ю з журналістами й т. і.» [18, с. 54].

Репресивні заходи гетьманського уряду та німецьких окупаційних властей ще більше розпалювали невдоволення існуючим режимом і спричинили до спалаху боротьби. За таких умов 14 грудня 1928 р. гетьман П. Скоропадський зрікся влади й емігрував за кордон. «Казали, його вивезли німці, <…> переодягненого на жінку. Так чи ні, але факт, що в місті його не було, і за деякий час в'їхала Директорія» [14, с. 88], – Н. Суровцова раділа з того, що перемогу здобули демократичні сили, зорієнтовані на боротьбу за незалежну Україну. Крім того, у неї був й особистий привід підтримувати Директорію, адже напередодні падіння гетьмана її попередили про те, що на неї чекає арешт. До складу Директорії ввійшли В. Винниченко, С. Петлюра, О. Андрієвський, Ф. Швець, А. Макаренко. Ними було сформовано новий уряд – Раду народних міністрів на чолі з В. Чехівським. Міністерство закордонних справ знову перейшло до рук О. Шульгина, а Н. Суровцову призначено секретарем інформаційного бюро.

Окрім підготовки численних дипломатичних місій і представництв, що мали від'їздити до Європи й представляти на міжнародному рівні Українську Народну Республіку, готувалася важлива та відповідальна місія. Мова йшла про участь української сторони в Паризькій мирній конференції, що відбувалася у Версалі (1918). Найбільша проблема полягала в тому, що віз до Франції місія УНР так і не отримала. Дипломати сподівалися, що їм

пощастить озброїтися відповідними документами в Швейцарії: український консул дав свою візу для перетину кордону, а далі «вирішили простувати поки що на Відень, а там здобувати свою волю» [14, с. 89]. Крім того, шлях української амбасади лежав через території, охоплені війною, і ніхто не був упевненим у повній безпеці місії й тим більше у вдалому завершенні запланованої поїздки.

Зі спогадів Н. Суровцової взагалі складається враження, що люди, котрі ввійшли до складу дипломатичного представництва, особливо не переймалися майбуттям запланованої зовнішньополітичної акції: більшість із них просто хотіли покинути територію України, де тривали затяжні бої Директорії з більшовиками й доля держави була затиснена в лещата міждержавного, міжетнічного, конфесійного й ідеологічного конфліктів.

Очолив українську місію, до якої увійшли О. Шульгин, М. Шульгин, А. Галіп, Т. Галіп, В. Кушнір, І. Мирний, З. Мирна, П. Дідощук, Д. Ісаєв, М. Кушнір, О. Рачинська, О. Добродієва, М. Левицький, Н. Левицький, Григорій Сидоренко, «людина дуже енергійна, але зовсім незнайома з тією сферою діяльності, у якій вона тепер мала працювати» [14, с. 91]. Н. Суровцова належала до того обмеженого кола людей, що від'їздили за кордон у складі дипломатичної місії. Вона сподівалася на те, що зможе прислужитися українській справі на теренах дипломатичної діяльності, і з вірою в краще, у перемогу рушила в тривалу «європейську» подорож.

Українське дипломатичне представництво 31 грудня 1918 р. попрямувало з Києва до Версаля потягом, що складався з трьох вагонів. Поїздка планувалася на три-чотири місяці. Про роки, а тим більше про десятиліття розлуки з домом ніхто навіть не думав. Ще перед від'їздом Н. Суровцова відвідала родину в Умані. Для дівчини важливою була згода батька на заплановану акцію. Віталій Суровцов лежав паралізований, і лікарі не знали, який перебіг носитиме його хвороба. Батько уважно вислухав доньку: «Нагода дуже цікава. Треба тобі їхати. А зо мною ... як маю одужати, то одужаю, а як ні, то що порадиш ставати тобі на перешкоді? Їдь!» [14, с. 89]

– таким було його останнє слово. Рідні люди й у страшному сні не могли подумати, що побачитись пощастить не через три місяці, про які йшла розмова, а лише через сім років – Надія Суровцова повернеться в Україну в 1925 р., а вже через два роки потрапить до в'язниці.

Отже, Надія Суровцова взяла активну участь у громадському й політичному житті українського суспільства в період розгортання національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. Вона працювала на дипломатичних посадах, стояла біля витоків української дипломатії, тісно контактувала з очільниками Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, була дотичною до рішень державної ваги, брала участь у доленосній для нашої держави (хоча й невдалій з організаційної точки зору) поїздці амбасадорів на Паризьку мирну конференцію. Про ці та інші події залишилися спогади Надії Суровцової, що дають змогу відчути колорит епохи й оцінити вчинки політиків, опираючись на об'єктивні характеристики учасниці-очевидця.

Джерела та література

1. Дашкевич Ярослав. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / Ярослав Романович Дашкевич. – Львів : Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАНУ / Літературна агенція «Піраміда», 2007. – 808 с.

2. Дойков Ю. Надія Суровцова : на засланні в Архангельську (1933 – 1937) / Юрій Дойков. – Архангельськ, 2005. – 92 с.

3. Дойков Ю. Суровцова-Олицкая Н.В. Колымские силуэты / Юрий Дойков. – Архангельск, 2007. – 63 с.

4. Дойков Юрий. Надия Суровцова-Олицкая. Вена – Колыма. (1919 – 1939). По материалам архивов Службы безопасности Украины и Л.Н. Падун-Лукьяновой (Киев), ГАРФ (Москва) / Юрий Дойков. – Архангельск : Центр документации, 2010. – 67 с.

5. Корогодський Р. Природа доброти й сподівання / Роман Корогодський // Кур'єр Кривбасу. – 1997. – № 77 – 78. – С. 135 – 143.

6. Коцюбинська М. Х. Мої обрії: В 2 Т., Т.2. / М.Х. Коцюбинська. – К. : Дух і література, 2004. – 386 с.

7. Кривошея І. І. Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х рр. XX століття): монографія / С. Ю. Монке, А. І. Петренко, Т. В. Кузнець, А. О. Карасевич, В. В. Кривошея, І. І. Кривошея. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2001. – 266 с.

8. Ототюк О. Літературні організації в суспільно-політичному житті УРСР у 20 – 30-і роки XX століття / Олександр Ототюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2006. – № 82 – 84. – С. 121 – 124.

9. Ототюк Олександр. Творчий шлях Н. В. Суровцової / Олександр Ототюк // Шевченківська весна : Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих учених, присвяченої 15-й річниці незалежності України. – Вип. IV: У 3-х част. – Ч. 3. Історія / За заг. ред. проф. В.Ф. Колесника. – К. : Логос, 2006. – С. 342 – 345.

10. Падун-Лук'янова Л. Слово про Надію Суровцову / Леся Никанорівна Падун-Лук'янова // Березіль. – 1992. – № 3 – 4. – С. 144 – 149.

11. Синицький П. Е. «Спогади» Надії Суровцової (1896 – 1985) як джерело з історії Центрально-Східної Європи 1920-х років / П. Е. Синицький // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. : зб. наук. ст. / Ін-т історії України НАН України; редкол. : О. П. Реєнт (гол.) [та ін.]. – К., 2006. – Вип. XI. – С. 307 – 322.

12. Синицький П. Е. «Справа Суровцової – Петренка» 1927 – 1928 рр.: опрацювання моделей масових репресій проти вітчизняної інтелігенції кінця 1920-х – початку 1930-х рр. / П. Е. Синицький // Історія України: маловідомі імена, події, факти: зб. ст. / Ін-т історії України НАН України; редкол. : П.Т. Тронько (гол. ред.) [та ін.]. – К., 2006. – Вип. 33. – С. 166 – 185.

13. Синицький П. Е. Надія Віталіївна Суровцова (1896 – 1985): життєпис творчої особистості у контексті новітньої вітчизняної історіографії / П.Е. Синицький // Історія України: маловідомі імена, події, факти : зб. ст. /

Ін-т історії України НАН України; головна редкол. наук.-док. серії книг «Реабілітовані історією»; ред. кол.: П. Т. Тронько (гол. ред.) [та ін.]. – К., 2005. – Вип. 30. – С. 278 – 295.

14. Суровцова Надія. Спогади / Надія Суровцова. – К. : Вид-во ім. О.Теліги, 1996. – 432 с.

15. Хорунжий Юрій Шляхетні українки: Есеї-парсуни / Юрій Хорунжий. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2004. – 208 с.

16. Шевченко О. Надія Віталіївна Суровцова – страдницький шлях великої українки / Олена Шевченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2004. – № 74 – 76. – С. 43 – 46.

17. Шевченко О. Надія Віталіївна Суровцова та її соратниці в міжнародному жіночому русі / Олена Шевченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2006. – № 87 – 88. – С. 60–62.

18. Якименко Л. М. Надія Суровцова: життя та творчість (1896 – 1985 рр.) : Монографія / Під ред. Галича О. А. / Людмила Миколаївна Якименко. – Луганськ : ТОВ «Віртуальна реальність», 2010. – 272 с.

19. Якименко Л. М., Кривошея І. І. Гендерний аспект мілітаристського дискурсу в егодокументах: компаративний аналіз мемуарів «уманського періоду» Надії Суровцової та Петра Курінного / Л. М. Якименко, І. І. Кривошея // Гілея. – Випуск 90 (№ 11). – 2014. – С. 117 – 122.

Кривошея Игорь, Якименко Людмила. Участие Надежды Суровцовой в Украинской национально-демократической революции (1917 – 1921 гг.).

В данной статье на основании первоисточников – мемуарной литературы и архивных материалов, а также научных наработок ряда отечественных и зарубежных исследователей воспроизведены события в жизни общественной активистки, политического деятеля, ученой и писательницы Надежды Суровцовой на фоне развертывания освободительного движения украинского народа в период Национально-демократической революции 1917 – 1921 гг. Кроме того, особое внимание уделено общественно-политической деятельности самой

Надежды Суровцовой и ее участию в этих событиях во время пребывания в Петрограде, Киеве и Умани.

Ключевые слова: Надежда Суровцова, Украинская национально-демократическая революция (1917 – 1921), Центральная Рада, Директория, Гетманат Петра Скоропадского.

Kryvosheia Ihor, Yakymenko Liudmyla. Uchast Nadii Surovtsovoi v Ukrainskii natsionalno-demokratychnii revoliutsii (1917 – 1921 rr.)

U proponovanii statti na osnovi pershodzherel – memuarnoi literatury y arkhivnykh materialiv i naukovykh napratsiuvan nyzky vitchyznianykh i zarubizhnykh doslidnykiv vidtvoreno podii v zhytti hromadskoi aktyvistky, politychnoi diiachky, naukovtsia y pysmennytsi Nadii Surovtsovoi na tli rozghortannia vyzvolnykh zmahan ukrainskoho narodu v period Natsionalno-demokratychnoi revoliutsii 1917 – 1921 rr. Krim toho, osoblyvu uvahu prydileno hromadsko-politychnii diialnosti Nadii Surovtsovoi i yii uchasti v tsykh podiiakh pid chas perebuvannia v Petrohradi, Kyievi ta Umani.

Kliuchovi slova: Nadiia Surovtsova, Ukrainska natsionalno-demokratychna revoliutsiia (1917 – 1921), Tsentralna Rada, Dyrektoriia, Hetmanat Petra Skoropadskoho.

Ігор Кривошея, Людмила Якименко. Участь Надії Суровцової в Українській національно-демократичній революції (1917 – 1921 рр.).

Надія Суровцова (1896 – 1985) належить до знакових постатей в українській історії. У пам'яті всіх, хто її знав, а з проголошенням незалежності України – й у свідомості багатьох наших співвітчизників Надія Суровцова, талановита письменниця, журналістка, громадська діячка, дипломат, історик, краєзнавець, залишилася символом мудрості, витривалості, мужності й жіночої чарівності. Її біографія, наукова діяльність, творча спадщина ставали об'єктом дослідження науковців із різних галузей знань, однак на особливу увагу заслуговує її діяльність у період Української національно-визвольної революції (1917 – 1921).

Надія Суровцова взяла активну участь у громадському й політичному житті українського суспільства в період розгортання національно-

визвольних змагань 1917 – 1921 рр. При цьому варто наголосити саме на її плідній діяльності в Умані: адже якраз Надія Віталіївна зачитувала перед земляками Перший Універсал, сприяла українізації військових частин, багато їздила по селах, сповіщаючи людей про зміни в житті країни, була учасницею численних громадсько-політичних організацій, зналася з уманськими активістами-революціонерами. Вона працювала на дипломатичних посадах, стояла біля витоків української дипломатії, тісно контактувала з очільниками Центральної Ради, Гетьманату, Директорії, була дотичною до рішень державної ваги, брала участь у доленосній для нашої держави (хоча й невдалій з організаційної точки зору) поїздці амбасадорів на Паризьку мирну конференцію (1918). Про ці та інші події залишилися спогади Надії Суровцової, що дають змогу відчути колорит епохи й оцінити вчинки тогочасних політиків, опираючись на об'єктивні характеристики учасниці-очевидця.

1. Dashkevych Yaroslav. Postati: Narysy pro diiachiv istorii, polityky, kultury / Yaroslav Romanovych Dashkevych. – Lviv: Lvivske viddilennia IUAD im. M.S. Hrushevskoho NANU / Literaturna ahentsiia «Piramida», 2007. – 808 s.
2. Doikov Yu. Nadiia Surovtsova: na zaslanni v Arkhanhelsku (1933 – 1937) / Yurii Doikov. – Arkhanhelsk, 2005. – 92 s.
3. Doikov Yu. Surovtsova-Olytskaia N.V. Kolыmskye syluэtы / Yuryi Doikov. – Arkhanhelsk, 2007. – 63 s.
4. Doikov Yuryi. Nadyia Surovtsova-Olytskaia. Vena–Kolыma. (1919–1939). Po materyalam arkhyvov Sluzhbы bezopasnosty Ukraynы y L.N. Padun-Lukianovoi (Kyev), HARF (Moskva) / Yuryi Doikov. – Arkhanhelsk: Tsentr dokumentatsyy, 2010. – 67 s.
5. Korohodskyi R. Pryroda dobroty y spodivannia / Roman Korohodskyi // Kurier Kryvbasu. – 1997. – № 77–78. – S. 135–143.
6. Kotsiubynska M.Kh. Moi obrii: V 2 T., T.2. / M.Kh. Kotsiubynska. – K.: Dukh i literatura, 2004. – 386 s.

7. Kryvosheia I.I. Narys istorii Umanshchyny (z naidavnishykh chasiv do 60-kh rr. KhKh stolittia): monohrafiia / S.Iu. Monke, A.I. Petrenko, T.V. Kuznets, A.O. Karasevych, V.V. Kryvosheia, I.I. Kryvosheia. – K.: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr “Kyivskyi universytet”, 2001. – 266 s.

8. Ototiuk O. Literaturni orhanizatsii v suspilno-politychnomu zhytti URSR u 20–30-i roky KhKh stolittia / Oleksandr Ototiuk // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2006. – № 82–84. – S. 121–124.

9. Ototiuk Oleksandr. Tvorchyi shliakh N.V. Surovtsovoi / Oleksandr Ototiuk // Shevchenkivska vesna: Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh uchenykh, prysviachenoi 15-y richnytsi nezalezhnosti Ukrainy. – Vyp. IV: U 3-kh chast. – Ch. 3. Istoriia / Za zah. red. prof. V.F. Kolesnyka. – K.: Lohos, 2006. – S. 342 – 345.

10. Padun-Lukianova L. Slovo pro Nadiiu Surovtsovu / Lesia Nykanorivna Padun-Lukianova // Berezil. – 1992. – № 3–4. – S. 144–149.

11. Synytskyi P.E. «Spohady» Nadii Surovtsovoi (1896 – 1985) yak dzherelo z istorii Tsentralno-Skhidnoi Yevropy 1920-kh rokiv / P.E. Synytskyi // Problemy istorii Ukrainy KhIKh – pochatku XX st.: zb. nauk. st. / In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy; redkol.: O.P. Reient (hol.) [ta in.]. – K., 2006. – Vyp. KhI. – S. 307 – 322.

12. Synytskyi P.E. “Sprava Surovtsovoi – Petrenka» 1927 – 1928 rr.: opratsiuvannia modelei masovykh represii proty vitchyznianoi intelihentsii kintsia 1920-kh – pochatku 1930-kh rr. / P.E. Synytskyi // Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty: zb. st. / In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy; redkol.: P.T. Tronko (hol. red.) [ta in.]. – K., 2006. – Vyp. 33. – S. 166 – 185.

13. Synytskyi P.E. Nadiia Vitaliivna Surovtsova (1896 – 1985): zhyttiepys tvorchoi osobystosti u konteksti novitnoi vitchyznianoi istoriohrafii / P.E. Synytskyi // Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty: zb. st. / In-t istorii Ukrainy NAN Ukrainy; holovna redkol. nauk.-dok. serii knyh

«Reabilitovani istoriieiu»; red. kol.: P.T. Tronko (hol. red.) [ta in.]. – K., 2005. – Vyp. 30. – S. 278 – 295.

14. Surovtsova Nadiia. Spohady / Nadiia Surovtsova. – K.: Vyd-vo im. O.Telihy, 1996. – 432 s.

15. Khorunzhyi Yurii Shliakhetni ukrainky: Esei-parsuny / Yurii Khorunzhyi. – K.: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, 2004. – 208 s.

16. Shevchenko O. Nadiia Vitaliivna Surovtsova – stradnytskyi shliakh velykoi ukrainky / Olena Shevchenko // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2004. – № 74 – 76. – S. 43–46.

17. Shevchenko O. Nadiia Vitaliivna Surovtsova ta yii soratnytsi v mizhnarodnomu zhinochomu rusi / Olena Shevchenko // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. – 2006. – № 87 – 88. – S. 60–62.

18. Iakymenko L.M. Nadiia Surovtsova: zhyttia ta tvorchist (1896–1985 rr.): Monohrafiia / Pid red. Halycha O.A. / Liudmyla Mykolaivna Yakymenko. – Luhansk: TOV «Virtualna realnist», 2010. – 272 s.

19. Iakymenko L.M., Kryvosheia I.I. Hendernyi aspekt militarystskoho dyskursu v ehodokumentakh: komparatyvnyi analiz memuariv «umanskoho periodu» Nadii Surovtsovoi ta Petra Kurinnoho / L.M. Iakymenko, I.I. Kryvosheia // Hileia. – Vypusk 90 (№ 11). – 2014. – S. 117 – 122.